

Uskonpuhdistuksen historiasta puolassa ja Liettuassa

Puolan ja Liettuan valtiollinen tilanne 1500-luvulla

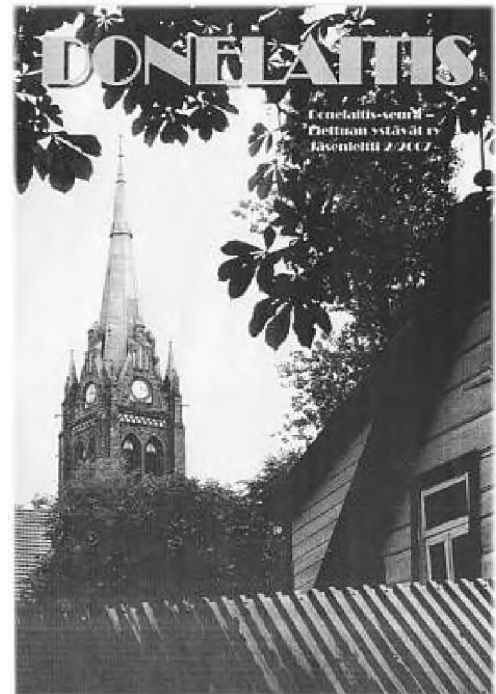
Liettua oli 1500-luvun alussa levittäytynyt laajalti nykyisten rajojensa ulkopuolelle. Se ulottui lännestä Itämereltä ja Nemunas-joelta itään paljon yli Valkovenäjän nykyisen itärajan ja ulottui etelässä lähelle Mustaa merta sisältäen nykyisen Kievin ja laajalti Ukrainaa.

Puolan rajat eivät poikenneet paljon nykyisistä. Puola oli jakautunut kahteen alueeseen. Lännessä oli Vähä-Puola, joka oli keskittynyt pääkaupunki Krakovan ympärille. Sitä ympäröi sirpin tavoin Iso-Puola, johon kuului Poznan lännessä leviten itään ja etelään päin nykyisen Ukrainan alueelle. Vuonna 1596 Puolan pääkaupunki muutettiin Krakovasta Varsovaan Iso-Puolaan.

Vaikka Liettua oli alueellisesti melkein kaksi kertaa Puolan kokoinen, sen väestön määrä oli vain puolet läntisen naapurin väestöstä ja armeija paljon heikompi Puolan armeijaa. On myös otettava huomioon, että Puolan väestö oli silloin niin kuin nytkin slaavilainen, kun taas Liettua oli hyvin kosmopoliittinen ja käsitti koko joukon etnisiä ryhmiä ja kieliä. Liettuan kieltä, joka on balttilaisen kieliperheen jäsen ja vain etäisesti sukua slaavilaisille kielille, puhuttiin vain suppealla alueella.

1600-luvun alkuun mennessä Puola-Liettua oli Euroopan laajin valtio jonka 11-miljoonainen väestö oli Euroopan kolmanneksi suurin.

Saksalaisen ritarikunnan hallussa ollut naapurialue oli Grünewaldin ja muiden taistelujen jälkeen jaettu Itä- ja Länsi-Preussiin. Puola oli vallannut osan Länsi-Preussia. Itä-Preussin alue

-----end of page 14 -----

Königsbergin (nyk. Kaliningrad) kaupungin ympärillä tuli olemaan keskeisessä asemassa luterilaisen uskonpuhdistuksen leviämisessä.

Luterilaisuuden leviäminen

Ensimmäinen Puolaan levinnyt reformoitu liike oli luterilaisuus. Sen vaikutus tuntui ensin Länsi-Preussissa, jossa oli vanhastaan laaja saksalainen asutus. Erityisesti kaupungeissa saksan kieli ja kulttuuri olivat edelleen dominoivia ja talous perustui itäisen Saksan kaupunkikeskusten kanssa käytyyn kauppaan. Martti Lutherin (1483-1546) vaikutus tuntui Länsi-Preussin johtavassa kaupungissa Danzigissa (Gdansk) jo vuoden sisällä 95 teesin naulaamisesta syksyllä 1517. Vuoden 1522 loppuun mennessä Danzigin asukkaiden enemmistö suosi uskonpuhdistusta. Osa heistä kannatti maltillista muutosta, niin että vahva jatkuvuuden tunne menneeseen säilyi, mutta toisten suunnitelmat ja päämäärät olivat paljon radikaalimpia ja wittenbergiläisen Karlstadtin (oikealta nimeltään Andreas Bodenstein)

ajatusten kannalla. Pian uskonpuhdistus levisi muihin Länsi-Preussin kaupunkeihin mm. Thoruniin (Torun) ja Elbingiin (Elblag).

Iso-Puolassa luterilaisuuden vaikutus oli aina vahvin Poznanissa. Kauppa- ja perhesiteiden kautta luterilainen oppi levisi kaupunkiin jo varhain 1520-luvulla. Vuodesta 1525 Jan Seklucjan (n. 1510/1515-1578) julisti evankeliumia Pyhän Maria Magdalenan kirkon saarnatuolista. Iso-Puolassa uskonpuhdistuksen leviäminen ei rajoittunut vain saksankieliseen väestöön, sillä Seklucjan tuotti Königsbergistä puolankielistä luterilaista kirjallisuutta.

Vähä-Puolassa luterilaisen vaikutuksen polttopiste näyttää olleen Krakovan kaupunki. Luterilaista saarnaamista oli mahdoton kontrolloida ja opit kiehtoivat joukkoa aristokraattisia perheitä. Toistuvat yritykset tukahduttaa Lutherin kirjoitusten leviäminen jäivät ilman menestystä. Niinkin varhain kuin 1525 ja 1526 siellä oli pidätyksiä ja tuomioita luterilaisen opin levittämisestä. Protestanttinen vaikutus saavutti hallinnon korkeimmat tasot. Łęczycan roomalaiskatolinen synodi vuonna 1527 julisti, että joka hiippakuntaan tuli asettaa inkvisiittori ja teologiset asiantuntijat selittämään kansalle ja saarnaajille kirjoituksia.

Luterilaisuuden tulo Liettuaan

Liettuaan uskonpuhdistuksen varhaisin kosketus tuli Puolan ja Vilnan hyvin järjestäytyneen saksalaisen yhteisön kautta. Luterilaisuus identifioitui pian saksalaisen yhdyskunnan kanssa ulkomaalaisena, Saksalaisena kirkkona. Luterilaista oppia saarnattiin ensimmäisen kerran Pyhän Annan kirkossa, jossa oli pidetty saksankielisiä jumalanpalveluksia 1500-luvun alusta asti. Vuonna 1540 fransiskaanimunkki Abraomas Kulvietis (n.1509-1545) alkoi siellä avoimesti saarnata Lutherin oppeja. Vuonna 1540 hän aloitti protestanttisen teologian korkeakoulun. Luterilaisuus ei kuitenkaan tänä aikana saavuttanut kovin suurta suosiota.

Itä-Preussiin uskonpuhdistus tuli erilaista reittiä. Vuonna 1525 Albrecht, Saksalaisen ritarikunnan suurmestari kääntyi luterilaisuuteen ja Puolan kuninkaan tuella hänestä tuli Krakovan sopimuksen kautta Itä-Preussin maallinen hallitsija perimyoikeuksin. Hän sai myös oikeuden ensimmäiseen istuimeen Puolan parlamentissa.

Tässä varhaisvaiheessa Puolan ja Liettuan alueella yritykset istuttaa luterilaista uskonpuhdistusta olivat menestykseltään melko rajoittuneita. Vain yksittäiset alueet ja muutamat huomattavat yksilöt omaksuivat luterilaisen uskon. Huolimatta uskonpuhdistusta kohtaan tunnetusta mielenkiinnosta Puolan ja Liettuan väestöjen enemmistö jäi sen ulkopuolelle.

Luterilainen oppi ei löytänyt Puolassa ja Liettuassa samoja suotuisia olosuhteita kuin Saksassa. Päätekijänä siihen oli Puolan korkeimpien virkamiesten negatiivinen suhtautuminen. Vuosina 1520, 1522 ja 1523 kuningas Sigismund I Vanha julkaisi määräyksiä, joilla kiellettiin puolalaisia opiskelemasta Wittenbergissä tai muissa protestanttisissa yliopistoissa sekä kiellettiin myös luterilaisten kirjojen julkaiseminen, levittäminen ja maahantuonti Puolaan ja Liettuaan. Siihen liitettiin lisäksi uhkaus, että luterilaisen tai muun harhaopin levittäjä menettäisi omaisuutensa. Lisäksi on huomattava, että uskonpuhdistajien kirjoitukset oli kirjoitettu kansalle vieraalla kielellä. Siitä seurasi, että Lutherin ja muiden uskonpuhdistajien kansankieliset teokset olivat vain niiden saatavilla, jotka osasivat lukea saksan kieltä.

Kalvinismin nopea kasvu Puolassa

Kasvava verotaakka, jota kirkko ei suostunut jakamaan edes sota-aikana lisäsi Puolan ylhäisön kiukku kirkkoa kohtaan. Närkästyistä aiheutti myös sen kirkollisissa tuomioistuimissa sama yhä ylimielisempi kohtelu. Vihdoin pidätelty turhautuminen ja kiukku puhkesi esiin ja ylimystö nousi avoimesti Rooman kirkkoa vastaan. Ensimmäinen merkki siitä nähtiin Piotrkowin valtiopäivillä 1547–48, jolloin ylhäisö vaati, että Jumalan sanaa piti saarnata puhtaana ilman ihmisten tai Rooman tekemiä lisäyksiä sekä uskonvapautta. He lähestyivät vaatimuksillaan vastakruunattua kuningas Sigismund II Augustia (1520 - 1572). Hän ei kuitenkaan isänsä tapaan reagoinut kieltotoimenpitein. Vaikka hän itse oli Rooman kirkon uskollinen poika, hän oli hyvin tutustunut protestanttiseen kirjallisuuteen ja seurusteli vapaasti protestantismien kannattajien kanssa.

Tässä vaiheessa laaja joukko katolisia pappeja kääntyi protestanttiseen oppiin ja järjesti seurakunnissaan jumalanpalvelukset protestanttisen kaavan mukaan. Vuonna 1552 protestantti Rafał Leszczyński (1526-92), Brześć-Kujavian palatiini, valittiin Edustajan kamarin puheenjohtajaksi. Hän kieltäytyi osallistumasta valtiopäivien avajaismessuun. Valtiopäiväkeskusteluissa puheenjohtaja teki selväksi, että mihinkään toimenpiteisiin kansallisen puolustuksen suhteen ei ryhdyttäisi ennen kuin kirkollisten tuomioistuinten painostus ylhäisöä kohtaan oli purettu. Jopa monet lainkuuliaiset katoliset tukivat tätä asiaa.

Ensimmäiset merkit reformoidun kirkon edistymisestä näemme juuri Vähä-Puolassa. Vuonna 1550 papisto alkoi saarnata avoimesti kirkon epäkohtia vastaan ja suositella sekä ehtoollisen jakamista maallikoille että papiston avioliittoa.

Uskonpuhdistuksen kulkua ohjailemaan kykeneviä teologeja ei ollut. Esiintyi runsaasti erilaisia mielipiteitä ja niiden moninaisuus teki opillisen

-----end of page 15 -----

yksimielisyyden mahdottomaksi. Vuonna 1554 Slomnikin synodi päätti, että Vähä- Puolan ja böömiläisveljien välillä solmitaan läheiset suhteet. Böömiläisveljien vahva kirkkojärjestys kelpasi esikuvaksi myös Puolassa. Unioni astui voimaan Kozminekin kokouksessa vuonna 1555.

Iso-Puolassa reformoitu kirkko ei saanut jalansijaa. Saksalaiset luterilaiset Preussin kaupungeissa, Danzigissa, Elbingissä Thorunissa mm. säilyttivät oman kansallisen identiteettinsä eivätkä ottaneet osaa puolankielisten kirkkojen asioihin. Kun tuli aika tehdä ratkaisu seuratako Roomaa vai kääntyä Lutherin Wittenbergin tai Calvinin Geneven suuntaan, he pitivät luterilaista reformaatiota puoleensa vetävämpänä. Tilanne oli sellainen, että vuonna 1551 Gniendon arkkipiispan kansleri Dambrowski totesi, että ” vain harvoin löytää talouden, joka ei ole harhaoppien saastuttama.”

Böömiläisveljet onnistuivat saamaan myös puolalaisista käännyttäjiä, He saivat hyötyä luterilaisten kustannuksella ja pääsivät Vähä-Puolassa yhä läheisempään kontaktiin reformoitujen kanssa. Opit olivat hyvin yhteen sopivia.

Olemme jo panneet merkille ylimystön Piotrkowin valtiopäivillä esittämät vahvat vaatimukset 1547-48. Seuraavilla valtiopäivillä ylhäisö painosti vaatimuksiaan puhtaan Jumalan sanan saarnaamisesta, jumalanpalveluksen vapaudesta ja papiston vallan väärinkäytöksiä vastaan. Selviä uudistusvaatimuksia esitettiin Piotrkowin valtiopäivillä vuonna 1555. Piispat kuitenkin taas kieltäytyivät hyväksymästä vaatimuksia ja vetosivat paaviin sadakseen neuvoja ja tukea. Kuningas pyysi Rooman piispaa hyväksymään kansallisen kirkolliskokouksen, puolankielen käytön messun kielenä, ehtoollisviinin jaon

maallikoille ja papiston avioliiton. Tässä vaiheessa Trenton kirkolliskokous oli jo käynnissä eikä ollut mitään mahdollisuutta saada näitä uudistuksia hyväksytyiksi.

Uskonpuhdistuksen toinen vaihe Liettuassa

Kalvinismin leviämisessä Liettuaan oli päähenkilö ruhtinas Mikolajus Radvila ”Musta” (1515-1565). Hän oli Liettuan vaikutusvaltaisin henkilö heti kuninkaan jälkeen. Muutamat hänen suuren sukunsa jäsenistä olivat aiemmin kääntyneet luterilaisuuteen ja 1550-luvun alussa Musta Radvila itsekin oli kiinnostunut luterilaisuudesta. Mutta vuosikymmenen puolivälissä hän avoimesti omaksui kalvinistisen uskonpuhdistuksen teologian. Hänen henkilökohtaisesta residenssistään tuli Liettuan ensimmäisen kalvinistisen kirkon tyyssija. Hänen kääntymyksensä johdatti muitakin Liettuan aristokraatteja John Calvinin, Johannes a Lascon ja muiden teologiensa teosten ääreen. Kiitollisena Radvilan tuesta Calvin omisti kirjansa Commentarii in Acta Apostolorum 1560 hänelle. Radvilan johdolla Liettuan korkeampi aristokratia oli pian reformoidun opin kannattajia.

Uskonpuhdistusliikkeen leviäminen mahdollisti Radvilalle järjestää nuoren reformoidun kirkon ensimmäisen synodin Vilnaan vuonna 1557. Toinen kirkolliskokous pidettiin 15.12.1558 Lietuvos Brastassa (Brest-Litovsk) . Kokousten lyhyt väliaika todistaa protestantismin nopeasta leviämisestä ja tarpeesta organisoida rakenne ja opin järjestelmä.

Liettuan reformoitu kirkko nimeltään Unitas Lithuaniae säilytti alusta pitäen itsenäisyytensä. Kummatkaan reformoidut kirkot, Unitas Lithuaniae ja luterilaiset eivät olleet alistettuja Puolan reformoiduille kirkkoille. Ne syntyivät ja jatkoivat toimintaansa riippumattomina kirkkoina.

Sisäiset riidat

Teologisen johdon puuttuminen jätti siinä määrin tilaa teologiselle kiistelylle pääkysymyksistä, että se johti protestantismin halvaantumiseen molemmissa maissa. Puolalaisen ylhäisön myötävaikutuksella Puolasta ja Liettuasta tuli 1500-luvulla turvapaikka uskonnollisille pakolaisille kaikkialta Euroopasta. Puolaan tuli italialaisia antitrinitaareja, kolminaisuusopin vastustajia, joiden teologiset mielipiteet olivat paljon kehittyneempiä kuin puolalaisten, jotka olivat teologisesti aloittelijoita. Nämä miehet esittelivät itsensä puolalaisille ja liettualaisille valtavirtaprotestantteina. He olivat alusta asti mukana Puolan ja Liettuan reformoitujen kirkkojen perustamisessa.

Uuden teologian levittäjien johtaja oli italialainen Georgius Blandrata (1516-1588), joka oli kuningatar Bonan hovilääkäri. Ksiazin kokouksessa 13.-19.9.1560 hänet valittiin Vähä-Puolan kirkon vanhimmaksiksi. Pinczowin synodissa 1559 Blandrata puhui määritellen Pyhän Hengen rationaalisin termein. Muutamassa vuodessa kalvinistit syyttivät avoimesti toisiaan epäpuhtaasta teologiasta. Vuonna 1562 riita johti kahden teologisen ryhmän syntymiseen kirkon sisällä. Tärkeimmät johtajat, kalvinistisen kirkon perustajat ja vieläpä Vähä-Puolan kirkon superintendentti Felix Cruciger (Feliks Krzyżak) kääntyivät antitrinitarismiin.

Myös Liettuassa kävi samoin. Antitrinitaarinen synodi pidettiin vuonna 1563 Mordysssa Podlasien maakunnassa (nyk. Puolaa). Siellä 42 pappia julkisesti allekirjoitti uskontunnustuksen, joka kielsi Jeesuksen Kristuksen jumaluuden. He myös kiittivät julkisesti Radvila Mustaa joka salli heidän kokoontua tiluksillaan.

Tästä alkoi nuoren reformoidun kirkon hajoaminen. Sopimuksella oli traagiset seuraukset uskonpuhdistukselle Puolassa ja Liettuassa. Piotrkowin kansallisilla valtiopäivillä vuonna 1565

molemmat ryhmät olivat läsnä. Liikkeitten johtajat kävivät oppiriitoja niiden ylhäisten läsnä ollessa, jotka eivät vielä olleet ottaneet kantaa. Kaikki olivat järkyttyneitä. Kilpailevien puolueiden rajalinjat vedettiin nyt selvästi. Mitään mahdollisuutta sopimiseen ei ollut. Niille, jotka eivät vielä olleet omaksuneet uskonpuhdistusta, kävi selväksi, että protestantit olivat pahasti jakaantuneet ja että, olisi ollut kohtalokasta liittyä heihin, koska kaikki protestantit näyttivät paljastuneen harhaoppisiksi.

Protestanttisen kirkon jakaantuminen tuli koko kansan yleiseen tietoon. Puolan ja Liettuan uskonpuhdistus oli

-----end of page 16 -----

saavuttanut lakipisteensä ja samalla sen häviö oli jo lähellä. Jakub Sylwiusz valitti että antitrinitarismien nopean leviämisen takia monet protestantit palasivat katolisiksi. Mikään muu ei aiheuttanut asialle niin paljon vahinkoa kuin antitrinitarismien opit, jotka nousivat Sveitsin kirkossa. Sen laajempi leviäminen toisi vain häviötä uskollisten kannattajien määrässä. Vuonna 1566 Lublinin valtiopäivillä lojaalit reformoidut yhdessä luterilaisten kanssa pyysivät kuningasta karkottamaan antitrinitaarit. Yhdessä muutamien aristokraattien kanssa katoliset piispat tietoisina siitä että jatkuva kiista hyödytti heidän asiaansa, sanoivat että antitrinitaarien karkottamisen jälkeen olisivat maassa vielä reformoidut ja luterilaiset.

Uskonpuhdistuksen häviön ensimmäiset merkit Puolassa ja Liettuassa tulivat reformoidun kirkon itsensä sisältä. Kirkon sisäisenä perustana ei ollut muuta opillista pohjaa kuin antipatia Rooman kirkkoa kohtaan. Sisäiset riidat repivät kirkon nopeasti hajalle. Itse aiheutettu tuhoprosessi jatkui ja sen täydensivät 1569 saapuneet Jesuiittajärjestön jalkamiehet tehtävänään palauttaa molemmat kansat katoliseen kirkkoon.

Protestanttien yritykset saavuttaa laillinen asema

Vuoden 1569 valtiopäivien asiakirjoista näkyy, että 133 osallistuneesta senaattorista 58 oli protestantteja, 70 oli katolilaisia. Jos tästä määrästä erottaa 15 senaattorin paikkaa, joita hallitsivat katoliset piispat, käy ilmi että läsnä oli enemmän protestanttisia aristokraatteja kuin roomalaiskatolisia. Protestanttien suuri määrä Puolan ylimystön keskuudessa oli voimatekijä Puolan valtiossa. Jesuiitta Piotr Skargan aikalaisraportin mukaan noin 2000 kirkkoa oli silloin protestanttien hallussa.

Vuosisadan kahtena viimeisenä vuosikymmenenä tämä luku väheni nopeasti miltei kahdella kolmasosalla. Historiantutkija Henryk Merczyng (1860-1916) laskee protestanttisten seurakuntien määrän vuonna 1591 olleen 570, joista 250 Vähä-Puolassa, 120 Iso-Puolassa ja 200 Liettuassa, siis kuudennes roomalaiskatolisten seurakuntien kokonaismäärästä Puolassa ja Liettuassa. Luterilainen kirkko oli paljon pienempi. Iso-Puolassa oli 32 ja Liettuassa noin 15 luterilaista seurakuntaa. Vähä-Puolassa ei ollut luterilaista kirkkoa ollenkaan. On kuitenkin huomattava, että läntinen Preussi oli lähes vallitsevasti luterilainen.

Protestanteista näytti selvältä, että heidän täytyi saavuttaa jonkinlainen keskinäinen sovinto onnistuakseen saamaan läpi vaatimuksensa uskonnollisesta vapaudesta. Tärkeä heräte tuli kuningas Sigismund II Augustilta. Hän vannoi vääräuskoisten vainoa ja Lublinin parlamentin viimeisessä istunnossa 1569 julkaisi toiveensa siitä, että hänen kuningaskunnassaan olisi vain yksi kirkko. Kuninkaan sanojen merkitys oli epäselvä, mutta protestantit tulkitsivat niitä, että voisi olla vain yksi protestanttinen tunnustus. joka olisi protestanttisen unionin pohja. He arvelivat, että kuningas olisi siihen

tyytyväinen ja näin saataisiin uskonnon vapaus. Puheissaan eräille senaattoreille kuningas oli ilmaissut toiveensa siitä että hänen protestanttiset alamaisensa solmisivat keskinäisen rauhan.

Tämä johtikin Puolan ja Liettuan reformoitujen, luterilaisten ja böömiläisveljien kokoontumiseen Sandomierzin kaupungissa huhtikuussa 1570 neuvottelemaan yhteisestä tunnustuksesta. Kokous oli hallitsevasti kalvinistinen. Alun perin jokainen ryhmistä esitti omaa tunnustustaan yhteisen kirkon pohjaksi. Lopullinen päätös oli muodostaa kirkkojen poliittinen unioni, mikä tyydyttäisi silloisen tilanteen vaatimuksia. Sopimus sai nimen Sandomierzin konsensus.

Kaikki kolme ryhmää alkoivat valmistautua Varsovassa pidettävään parlamentin kokoukseen, mutta kun kalvinistit ilmaantuivat kokouksen eteen edustamaan koko protestanttiyhteisöä, he eivät kuitenkaan esittäneet Sandomierzin konsensusta vaan oman Sandomierzin uskontunnustuksensa. Piispat ja senaattorit hylkäsivät kalvinistisen tunnustuksen ja kieltäytyivät antamasta siihen pohjautuvaa uskonnon vapautta. Tämä voimakas kielteinen reaktio teki mahdottomaksi kuninkaalle suhtautua suopeasti protestantteihin. Protestanttien kiihkeästi parlamentilta tavoittelemaa uskonnon vapautta ei saavutettu.

Sigismund II Augustin

-----end of page 17 -----

kuolema elokuussa 1572 vaikutti syvästi protestantismien tulevaisuuteen Puolassa ja Liettuassa. Vaikka hän itse oli ollut Rooman kirkon hurskas poika, hän osoitti suurta suvaitsevaisuutta niitä kohtaan, jotka erosivat kirkon opista.

Ennen uuden monarkin valintaa poliittiset ja uskonnolliset ryhmät ajoivat voimakkaasti omaa asiaansa. Juuri ennen kuninkaan valintaa parlamentti kokoontui Varsovassa käsittelemään tärkeitä kysymyksiä. Keskustelujen tuloksena se antoi ns. Varsovan sopimuksen 28. tammikuuta 1573. Aktin mukaan Puolan ja Liettuan ylimykset ilmoittivat, että he eivät antaisi tukeaan millekään yritykselle ehkäistä vapaata uskonnollista ilmaisua ja tulisivat yhdistämään voimansa sellaista vastaan riippumatta heidän omista uskonnollisista erimielisyyksistään.

Vastauskonpuhdistus voittaa

Trenton kirkolliskokouksen (1546-1563) päätökset huolestuttivat protestantteja. Puolan roomalaiskatoliset piispat hyväksyivät muodollisesti Trenton kokouksen päätökset Piotkowin synodissa vuonna 1577. Jesuiitat panivat asiantuntemuksella reformiohjelman toimeen. Heidän veljeskuntansa oli perustettu erityisesti hyökkäämään protestantismia vastaan kaikin mahdollisin keinoin ja saamaan Eurooppa takaisin Rooman kirkkoon. Tärkeä toimenpide uskonpuhdistuksen kukistamisessa oli Vilnan yliopiston perustaminen vuonna 1579. Siitä oli tuleva Liettuan magnaattien ja johtajien valmennuskenttä.

Edelleen Lietuvos Brastassa vuonna 1596 solmittu unioni toi Rooman alaisuuteen enemmistön Puolan ja Liettuan itäisistä ortodoksikristityistä lisäten aineellisesti ja henkisesti Rooman paavin valtaa ja auktoriteettia Puolan ja Liettuan kansojen silmissä.

Tästä valta-asemastaan käsin katoliset alkoivat käyttää ankaria aseita protestantteja vastaan. Vuonna 1581 alkoi Vilnassa kirjojenpolttaminen ja muu vaino sekä hyökkäykset kirkon omaisuutta vastaan. Vuonna 1591 Vilnan reformoitu kirkko poltettiin. Muutamia henkilöitä saatiin oikeuden eteen mutta

todelliset syylliset jäivät löytymättä tai syyttämättä. Reformoidun seurakunnan johtajat yrittivät saada oikeuden eteen Vilnan yliopiston rehtorin ja johtavat jesuiittaprofessorit siinä onnistumatta.

Fyysisiä väkivallan tekoja oli Puolassa jo aikaisemmin, kun Krakovassa hyökättiin hautauskulkueitten kimppuun 1564, 1568 ja 1570. Vuosina 1574, 1578 ja 1591 tuhottiin Krakovassa kirkon omaisuutta. 1606, 1614 ja 1616 Poznanissa ylioppilaat muodostivat joukkion, joka tuhosi protestanttikirkkoja. Aikalaiskronikoijat kertovat jesuiittojen olleen näiden väkivaltatoimien organisoijia. Protestanttikirkot olivat voimattomia estämään näitä hyökkäyksiä eikä niillä ollut valitustietä. Hitaasti mutta varmasti valta siirtyi protestanttien käsistä.

Kasvavan vaaran edessä protestantit tekivät joitain yrityksiä vahvistaa voimiaan. Siitä seurasi, että Torunin generaalisyndodi 1595 vahvisti Sandomierzin sopimuksen, vaikka opillinen yksimielisyys puuttuikin. Sama kokous keskusteli myös siitä, mitä voitaisiin tehdä jesuiittojen Puolan ja Liettuan protestantteja kohtaan harjoittamaa väkivaltaa vastaan. Luettiin kreivi Konstanty Wasyl Ostrogskin, Puolan tärkeimmän ortodoksiryhmän johtajan kirje, jossa hän ehdotti liittoa protestanteille vahvistukseksi Rooman kirkkoa vastaan.

Protestanttien ja ortodoksien kokoontuminen ehdotettiin pidettäväksi 1595. Kokous pidettiin lopulta Vilnassa vuonna 1599 tarkoituksena keskustella uskonnollisesta ja poliittisesta liitosta. Päämäärää ei kuitenkaan saavutettu.

Zebrzydowskin kapinassa 1606-7 protestantit liikehtivät kuningas Sigismund Vaasan politiikkaa vastaan. Oli suunnitelmia nostaa kysymys uskonnollisesta suvaitsevaisuudesta esiin parlamentin istunnossa 1606. Kuningas ei antanut tuoda esiin näitä kysymyksiä katolisten painostuksen takia. Zebrzydowskin kapina osoittaa että pakottavissa tilanteissakaan protestantit eivät kyenneet saavuttamaan minkäänlaista sopimusta eivätkä lujittamaan poliittista voimaansa kysymyksessä tasavertaisesta statuksesta roomalaiskatolisten kanssa. Voiman tasapaino oli lopullisesti ja täydellisesti vaihtunut Liettuassa niin kuin jo aiemmin Puolassa. Muutamien historioitsijoiden mielestä tämä merkitsee Puolan ja Liettuan uskonpuhdistuksen loppua.

Ruotsalaisten tappio toi mukanaan lisääntyvää epäluuloa protestantteja kohtaan. Heitä syytettiin ??? Kaarle X:n kanssa hänen yrittäessään valloittaa Puolaa ja Liettuaa.

Vuosi 1660 Jan II Kasimir Vaasan hallitessa merkitsi vainon alkua. Antitrinitaarien ja sociniaanien, kolminaisuudenvastustajien valkovenäläisen lahkon karkotus oli ensimmäinen askel protestantteja vastaan. Pian yhä enemmän ortodoksireformoituja ja luterilaisia joutui vainon kohteeksi. Vihaa kesti enemmän kuin sata vuotta. Kirkkoja tuhottiin, poltettiin tai muuten takavarikoitiin. Hautausmaita häpäistiin, pappien ja johtavien henkilöiden kimppuun hyökättiin ja lopulta vuonna 1717 protestanteilta riistettiin kaikki perinteiset oikeudet ja privilegit. Kirkkoja ei voitu rakentaa tai korjata, kokoontuminen rukoilemaan yksityiskodeissa oli kielletty ja jäsenyys Puola-Liettuan parlamentissa oli kielletty. Pelokkaat ylimykset palasivat katolilaisuuteen ja jättivät protestantit ilman suojelua. Vasta vuonna 1767 Katariina Suuri vaati protestanttien oikeuksien palauttamista. Lainsäätäjien oli pakko suostua Venäjän armeijan ympäröidessä parlamentin kokousta.

Nykypäivän tilanne

Molemmat kirkot sekä luterilainen että reformoitu ovat Puolassa ja Liettuassa säilyneet nykypäiviin. On huomattava, että siinä missä kalvinistinen kirkko kasvoi ylimysten katolista kirkkoa vastaan tunteman kiukun ansiosta ja sitten vaipui kun samojen ylimysten lapset palasivat katolisen kirkon helmaan, niin

luterilaiset eivät olleet missään riippuvaisia aristokratian suojelusta. Luterilaista kirkkoa vaalivat vahvan luterilaisen uskontunnustuksen omaksuneet kauppiat ja käsityöläiset, jotka antoivat huolella arvoa katekismukselle ja kirkon opille ja näin kykenivät paremmin puolustamaan itseään kovina aikoina ja jälleenrakennukseen vainon jälkeen.

Nykyään Liettuassa on 14 reformoitua seurakuntaa, joissa on 5 pappia kahdessa kirkko-organisaatiossa sekä Puolassa 9 seurakuntaa, joissa on 10 kirkonpalvelijaa.

Liettuassa on 54 luterilaista seurakuntaa ja niissä 19 pappia yhden piispan alaisuudessa. Puolassa on 281 luterilaista seurakuntaa, joissa on yhteensä 169 pappia mukaan lukien piispat, papit ja diakonit.

Darius Petkūnas

-----end of page 18 -----

Article is published in:

Donelaitis – seura – Liettuan ystävät ry. 2007, No.2, p.14-18.

This article is an approximate translation of “*A survey of the history of the Reformation in Poland and Lithuania*” - *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 96 / 2006* (= Finska kyrkohistoriska samfundets årsskrift; Jahrbuch der finnischen Gesellschaft für Kirchengeschichte). Editors Ketola Mikko & Laine Tuija. Helsinki 2006, 27-39.